

Genväg till forskning

Avslöjandets tid:

en doktorsavhandling av Ninni Carlsson
om kvinnors bearbetning av
sexuella övergrepp

Genväg till forskning är VKV:s (Västra Götalandsregionens kompetenscentrum om våld i nära relationer) forskningsbaserade faktablad. I *Genväg till forskning* presenteras lättfattliga översikter om forskningsfrågor inom området som har direkt relevans för praktiker.

Avslöjandets tid: en doktorsavhandling av Ninni Carlsson om kvinnors bearbetning av sexuella övergrepp

Denna Genväg till forskning är i själva verket en genväg till en doktorsavhandling i socialt arbete: Ninni Carlssons Avslöjandets tid – Kvinnors bearbetning av sexuella övergrepp. Svensk forskning om sexuella övergrepp mot barn är ganska begränsad - och Carlssons avhandling är det första vetenskapliga arbetet som har fokus på bearbetning av sexuella övergrepp i ett svenskt sammanhang, vilket gör avhandlingen till ett betydelsefullt bidrag till kunskapsområdet. Avhandlingen är ett omfattande arbete, som spänner över cirka 450 sidor. Det innebär att många delanalyser i och nyanser av arbetet går förlorade vid en sådan här förenklad och förkortad presentation. Men förhoppningsvis kan läsare intresserade av ytterligare fördjupning låta sig inspireras till att läsa själva avhandlingen. Avhandlingens syfte beskriver Carlsson enligt följande:

Det jag gör i boken kan bäst beskrivas som att explorativt undersöka och förstå kvinnors bearbetning av sexuella övergrepp och bearbetningens förutsättningar och villkor. Studieobjektet utgörs alltså av både bearbetningen och dess förutsättningar. Tid, rum och tolkning är av central betydelse för förståelsen av det. Det innebär att jag tolkar individuell och kollektiv, kontextuellt situerad, subjektiv mening, uttryckt i muntliga och skriftliga berättelser och andra former av tal och texter relaterade till kvinnornas liv, och i relation till diskurser i massmedia om sexuellt våld. (s. 40-41)

Av detta framgår att Carlssons arbete handlar om att undersöka kvinnors bearbetning av sexuella övergrepp i relation till tid och rum, olika sammanhang eller kontexter samt olika s.k. diskurser (ett begrepp vi återkommer till nedan). Avslöjandets tid bygger på olika empiriska material. Huvudmaterialet är 30 intervjuer genomförda mellan 2003-2005 med åtta vuxna kvinnor (mellan 29 och 69 år) som utsatts för sexuella övergrepp i barndomen, alla utom en av sin far. Under analysen av dessa intervjuer fann Carlsson att samhällsdiskussionen och belysningen av sexuellt våld inom olika former av media tycktes vara av betydelse för kvinnornas bearbetning, vilket ledde till en studie av mediedebatten om sexuellt våld mellan 1970-1996. Utöver detta bygger avhandlingen på kringmaterial såsom personliga brev, domslut, och dokument från olika myndigheter.

De centrala frågeställningarna för avhandlingen är:

- Hur kan bearbetning av sexuella övergrepp under uppväxten förstås som fenomen betraktat? Hur kan det förstås som ett individuellt arbete, ett socialt, kollektivt arbete och ett diskursivt arbete? Vilka förändringar innebär det för kvinnor att bearbeta sexuella övergrepp?
- Hur stängs respektive öppnas flickors och kvinnors handlingsutrymmen i berättelserna? Vilka historiska, diskursiva och sociala kontexter begränsar förutsättningarna för bearbetning och i vilka kan bearbetning ske?
- Hur är olika konstruktioner av kön och andra maktordningar relaterade till kvinnors bearbetning och dess förutsättningar? (s. 41)

Begrepp av olika slag brukar kallas verktygen i forskarens verktygslåda, och några av Carlssons viktigaste verktyg framskymtar i citaten ovan. Diskurs översätter Carlsson med hjälp av en annan forskare, Vivianne Burr, till meningssystem, som skapas och förmedlas genom tal, text och annan form av kommunikation.¹ Olika meningssystem, eller diskurser "formar vad vi tänker på, hur vi tänker och känner inför olika fenomen i världen" skriver Carlsson (s.56).

Olika diskurser kan också bidra till att öppna eller stänga människors handlingsutrymme: ett annat centralt begrepp för Carlsson. Handling och handlingsutrymme kopplar Carlsson till sociala förutsättningar, alltså något yttre snarare än inre, vilka ökar eller begränsar människors möjligheter att handla. Ett närbesläktat begrepp som också är viktigt för Carlssons analys är tolkningsutrymme, och här handlar det på liknande sätt om vilka yttre förutsättningar det finns för att tolka och förstå det man upplever. Att tolka övergreppserfarenheter på nya sätt kan ses som en del av bearbetningen och som ett sätt att göra motstånd mot våld, och genomgående i avhandlingen är också att Carlsson ser bearbetning som en form av motstånd.² Sammanfattningsvis omfattar kvinnornas motstånd enligt Carlsson både tolkning, handling och känsla.

I beskrivningen av avhandlingens syfte och frågeställningar ovan framskymtar vidare att en av Carlssons teoretiska utgångspunkter är socialkonstruktionism. Diskurs är ett socialkonstruktionistiskt begrepp, liksom konstruktion av kön. Att se på världen med socialkonstruktionistiska glasögon innebär att man tar avstånd från tanken på att det finns en objektiv sanning om verkligheten, och istället menar att vår kunskap om världen är något som "görs", "produceras" eller "konstrueras" genom språk och mellanmännisklig interaktion. Hur vi skapar kunskap om verkligheten är enligt socialkonstruktionistiskt

¹ Burr, 2007.

² Mycket förenklat kan detta bland annat handla om att erfarenheter av övergrepp (om)tolkas som djupt oetiska handlingar som förövaren ensam bär ansvar för. Se Carlssons avhandling för fördjupning.

synsätt beroende av den historiska tid och det samhälle i vilket vår kunskap formas, och får betydelse för hur vi benämner och förstår världen. Ytterligare ett teoretiskt perspektiv som bildar utgångspunkt för avhandlingen är hermeneutik, som brukar beskrivas som "läran om tolkning". Konkret innebär detta att Carlsson intresserar sig för att studera och tolka subjektiv mening i intervjupersonernas berättelser. Socialkonstruktionism och hermeneutik lägger grunden för Carlssons analys och till detta fogar hon diskursteori, könsteori och narrativ teori, av vilka den sistnämnda handlar om berättande och att tolka människors berättelser. Det är med hjälp av dessa verktyg Carlsson mejslar fram sina resultat, vilka sammanfattas nedan.

Tystnadens tid

I avhandlingen rör sig Carlsson från det hon kallar tystnadens tid till det hon kallar avslöjandets tid. Tystnadens tid beskriver Carlsson som "den historiska period då det bokstavligen inte är tänkbart att avslöja de sexuella övergreppen, eller att föra en dialog om dem, åtminstone inte av dem som är utsatta av sina fäder. Den sträcker sig från 1930-talet, då den äldsta av intervjupersonerna föddes, över 1970-talet då de första av de intervjuade gör sina avslöjanden, och över 1980-talet då perioden överlappas av avslöjandets tid med sina dialoger och bearbetning, fram till 1990-talet då det sker en dramatisk ökning av mediabevakningen om sexuella övergrepp på barn och de sista två av de intervjuade börjar minnas och berätta" (s. 397).

I intervjupersonernas berättelser om tystnadens tid framstår den förövande fadern som den helt dominerande personen. Genom de sexuella övergreppen men också andra former av våld, nedvärdering och hot mot henne, modern eller syskonen, skapar han rädsla och anpassning hos dottern. Krav på tystnad om de sexuella övergreppen uttalas inte alltid öppet men förmedlas indirekt, menar Carlsson, genom våldet i vardagen. Detta våld och kravet på tystnad som förmedlas genom det, stänger flickornas handlingsutrymme. Centralt är här nedvärdering, en form av våld som riktas både mot flickorna och deras mödrar. Nedvärderingen leder, med socialkonstruktionistiskt språkbruk, till att flickor och mammor konstrueras som dåliga och ges ett lågt socialt värde, medan män och fäder tvärtom tillskrivs ett högt socialt värde vilket också innebär ett större handlingsutrymme. Ett stängt handlingsutrymme för flickornas del betyder dock inte total disciplinering: trots nedvärdering och annat våld gör flickorna olika former av motstånd. På olika sätt protesterar de mot förövaren och andra som agerar kränkande. Detta motstånd menar Carlsson tar sin utgångspunkt i en bestämd etik³, som handlar om omsorg om varandra och rättigheter att slippa utsättas för kränkningar. Centralt är här sociala relationer där solidaritet kan uppstå, exempelvis mellan den utsatta flickan och hennes våldsutsatta mamma och/eller syskon.

De åtta kvinnornas berättelser analyserar Carlsson på två olika nivåer: berättelsens nivå som rör förflutna händelser vilka återberättas. Detta

³ Ett sätt att beskriva etik, som ligger nära det som menas här är, återfinns i Nationalencyklopedin. Etik beskrivs där (bland annat) som "en enskild eller grupps grundläggande värderingar". Källa: www.ne.se/etik

återberättande sker dock på berättarens nivå det vill säga utifrån det perspektiv som den som berättar har medan hon berättar, det vill säga i nutid. Mellan dessa två nivåer, menar Carlsson, ligger ett historiskt skede: tystnadens tid har övergått i avslöjandets tid, med nya förståelser och tolkningar av sexuellt våld. Med dessa nya perspektiv följer nya möjligheter till motstånd. Samtidigt som kvinnorna återberättar vad som skett tar de avstånd från förövarens handlingar och andra personers tystnad om övergreppen, vilket Carlsson tolkar som motstånd på berättarens nivå. Vad har då möjliggjort detta motstånd?

Tid i förändring: Debatterna om sexuellt våld 1970-1996

Under analysen av intervjuerna fann Carlsson att kvinnornas började berätta för andra om sina övergreppserfarenheter under en och samma tidsperiod, 1970-1996, oavsett deras ålder och hur lång tid tillbaka dessa erfarenheter låg. Carlsson beslöt sig då för att göra en genomgång av pressmaterial från denna tidsperiod med målet ”att förstå det sammanhang av historisk tid och rum, och det diskursiva handlingsutrymme kvinnorna hade, under den period då de först började avslöja och hantera sina övergreppserfarenheter” (s. 99). De källor Carlsson analyserat i denna mediastudie – vilken hon beskriver som en sidostudie till huvudstudien – är databaserna Libris Websök och Artikelsök, publikationen Svenska tidningsartiklar samt Statens Ljud- och Bildarkiv. Dessa har hon sökt igenom och analyserat med hjälp av sökorden våldtäkt, incest och sexuella övergrepp.⁴ Carlsson fann att mediebevakningen kring sexuella övergrepp ökade drastiskt med sjuttioalets inträde, medan det före detta decennium knappt fanns någon mediebevakning att studera. ”Att sjuttitalet är ett decennium som medför en drastisk ökad offentlig diskussion om sexuellt våld”, skriver Carlsson, ”synliggörs genom att 42% av den totala aktiviteten för alla tre begreppen från 1733 till 1979, det vill säga under 246 år, sker under detta decennium” (s. 117). En tydlig förändring sker alltså under sjuttioalet: man börjar skriva och tala om övergrepp i media. Toppnoteringen är 1976 och sammanfattningsvis konstaterar Carlsson att:

”Åren 1970-1996 sker en omvälvande förändring av publikationsmönstret i de undersökta databaserna. Antalet böcker, TV-inslag och artiklar i dagspress på temat våldtäkt, incest och sexuella övergrepp ökar lavinartat, från att dessa frågor i princip varit helt osynliggjorda i medier. Förändringen är centrerad kring, och växer ur, ett par utredningar och lagförslag 1976 och 1982, med politiska protester och kampanjer, och den sexualbrottsutredning som träder ikraft 1984.” (s. 147)

Under den intensiva mediedebatten uppstår enligt Carlsson flera konkurrerade diskurser och mot slutet av perioden talar Carlsson om ett ”könat slagfält”. På ”slagfältet” finns två motsatta diskurser: inom den ena förstås problemet som

⁴ Carlssons genomgång är en kvantitativ, bibliometrisk och innehållsanalytisk tolkning av källmaterialen. I praktiken innebär detta att Carlsson räknat antal träffar på sina sökord, tolkat betydelsen av dessa träffar och vidare studerat och analyserat innebörden i rubriker.

sexuellt våld mot kvinnor och barn, inom den andra däremot som förtal riktat mot män. Men det som speglas i mediastudien, menar Carlsson, är främst en tid då kvinnorörelsen och andra samhällsaktörer sätter mäns våld på agendan vilket förändrar utsatta kvinnors "diskursiva handlingsutrymme". Det blir möjligt att tala om mäns och faders våld. Avslöjandets tid är inne.

Avslöjandets tid

Avslöjandets tid utmärks enligt Carlsson av tre fenomen som saknats under tystnadens tid. Dels finns nu ett offentligt samtal om sexuella övergrepp, vilket återspeglas i mediastudien, dels beskriver intervjupersonerna att det nu uppstår en medveten tanke om de sexuella övergrepp de varit utsatta för: de börjar "finnas" och pockar på att bli uppmärksammade och talas om. Vidare förekommer det nu i berättelserna en möjlighet att tala, via personer som är beredda att gå in personliga samtal om övergreppen. Carlsson menar att dessa tre fenomen hänger ihop och förutsätter varandra. Den personliga bearbetningen sammanfaller med och äger rum i en förändrad tid, där "inte bara de intervjuade kvinnorna och debattörer i medier, utan också personer i kvinnornas närmaste omgivning, tycks utveckla en medvetenhet om sexuella övergrepp, och förändras på ett sätt som möjliggör kommunikation. Avslöjanden möts av förståelse och dialog och blir en del av vardagens praktik" (s. 404). Avslöjandets tid är alltså också en lyssnandets tid under vilken "ett ömsesidigt berättande och lyssnande uppstår i vänskapsrelationer, kärleksrelationer, ideella kvinnojourer och professionella relationer" (s. 405).

En ny och kollektiv medvetenhet om sexuella övergrepp uppstår alltså under denna tid. Här är kvinnorörelsen av central betydelse, både genom att sätta problemet på den politiska agendan och genom att lyfta fram värderingar om jämlikhet, solidaritet, och systerskap. Detta får också genomslag i det levda livet: "Framför allt berättar kvinnorna om motstånd som sker kollektivt tillsammans med andra kvinnor" (s.405), skriver Carlsson, och hon tolkar detta som uttryck för en "feministisk praktik". Inom ramen för denna feministiska praktik utvecklas ett solidariskt "vi" som bygger på ömsesidighet, igenkänning och bekräftelse. Med ömsesidighet, solidaritet och motstånd möjliggörs, menar Carlsson "en giltiggörandeprocess för både övergreppen, hela livssituationen och den egna personen; en förkroppsligad person i form av ett vara med tolkningar, sinnesintryck, känslor, handlingar och människovärde" (s.405). Till skillnad från vad som har beskrivits i tidigare forskning understryker Carlsson att hennes intervjupersoner inte talar om sådan förändring inom ramen för en "professionaliserad och psykopatologiskt diskurs", utan istället i en "politiserad, feministisk" (s. 405). Intervjupersonerna talar alltså inte främst om att "läka" eller "bli friska" utan snarare om att "bli medvetna" och att "protestera mot mäns våld". På olika sätt tar intervjupersonerna avstånd ifrån och kritiserar "en verklighet där flickors/barns och kvinnors rättigheter att inte bli nedvärderade, att skyddas mot våld, att höras och få hjälp, fortfarande är alltför begränsade" (s. 408-409).

Det sistnämnda har konsekvenser för Carlssons analys av kvinnornas bearbetning, som hon förstår som ett "diskursivt arbete" men också ett politiskt jämlikhets-/jämställdhetsprojekt. Därmed skiljer Carlssons avhandling ut sig från tidigare forskning om sexuella övergrepp, vilket hon i avslutningskapitlet resonerar kring:

De helt dominerande feministiska, jämställda idealen, konstruktionerna och arbetsformerna i talet om avslöjandets tid är intressanta som jämförelse med tidigare forskning om kvinnors bearbetning. Dessa studiers frånvaro av historiska, politiska och diskursiva kontexter, och deras avgränsning till individen och hennes närmaste omgivning, kan förstås i de vetenskapliga sammanhang där de utförts, där strukturella tolkningar inte är vanliga. Psykologi, vårdvetenskap och psykiatri dominerar. Men de kan också förstås som uttryck för nordamerikanska förhållanden, trots att det var där den nya kvinnorörelsen och den medvetandegörande praktiken uppstod. Som jämförelse kan värden och handlingsmönster i denna avhandling tolkas som uttryck för en svensk socialt integrerad jämställdhetspolitik. (s. 410)

Carlsson menar vidare, med stöd av sina resultat, att det finns risker med att definiera bearbetning av sexuella övergrepp som något (som bör ske) inom den professionella sfären. Avgörande för en bearbetning som kan leda till öppningar i utsatta kvinnors handlingsutrymme tycks istället ett jämlikt, jämställt och solidariskt samhälle vara.

Avhandlingens centrala slutsatser

I fokus för Carlssons avhandling står kvinnors bearbetning av sexuella övergrepp, men också förutsättningarna och villkoren för denna bearbetning. Som framkommit ovan ser Carlsson bearbetning och motstånd som två sidor av samma mynt, och har i avhandlingen beskrivit hur förutsättningar för bearbetning, och därmed också motstånd, förändrats med tiden. Sina resultat sammanfattar Carlsson enligt följande:

Sammantaget kan bearbetning av sexuella övergrepp förstås som en företeelse knuten till en bestämd historisk tid, bestämda diskurser och bestämda offentliga och sociala sammanhang. Det kan, med det material jag haft tillgång till, beskrivas som ett både individuellt, kollektivt och diskursivt jämlikhets- och jämställdhetsprojekt där människorättsliga frågor i förhållande till kvinnor och barn är i fokus, och där arbetet framför allt består av tolknings-, känslö- och handlingsmotstånd inom en bestämd etik och med kritik mot förflutna händelser. Detta motstånd sträcker sig ut mot ett offentligt och socialt solidariskt

”vi” som möjliggör jämförelser, öppenhet och gemenskap. När andra, indirekt via debatter och direkt via personliga möten, bekräftar förflutna övergrepp, bekräftar och uppvärderar de också kvinnorna. Det öppnar en möjlighet för dem att förlita sig på sina egna sinnesintryck och minnen, och att bekräfta det förflutna och sig själva. Kvinnorna kan på så sätt, tillsammans med andra, skapa en personlig historia och sig själva i form av ett förkroppsligat och föränderligt vara. (s. 411)

Tiden och tidsandan har alltså en central betydelse, enligt Carlsson; det historiska skiftet från tystnadens tid till avslöjandets tid medför att det blir möjligt att tala om sexuella övergrepp och att kritisera mäns våld och ojämlika maktförhållanden mellan kvinnor och män, barn och vuxna. Samtidigt innebär detta att det som står i fokus i avhandlingen är något som förändras med tiden:

Genom de olika diskurser som förekommer kan fenomenet bearbetning av sexuella övergrepp på barn uppfattas både som ett arbete avgränsat av tid och rum och som uttryck för ett historiskt specifikt utrymme att handla som uppstod i det sena 1900-talet. Det är därför tveksamt om det går att definiera som en och samma konstanta och universella företeelse oavsett tid och plats. (s. 412)

Av betydelse för utsatta kvinnors möjligheter att bearbeta sina övergreppserfarenheter är alltså vilket samhälle och vilken tidsanda vi alla skapar tillsammans.

Viveka Enander

Referenser

Burr, V. (2007). *An introduction to social constructionism*. London: Routledge.

Carlsson, N. (2009). *Avslöjandets tid. Kvinnors bearbetning av sexuella övergrepp*. Göteborg: Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet.

Övrig litteratur

Carlsson, N. (2008). En "dålig" flicka. Könskonstruktioner i berättelser om sexuella övergrepp. *Socialvetenskaplig Tidskrift*, 3-4: 257-275.

Carlsson, N. (2004). Den talande kroppen. Om samhällets beredskap att hantera sexuella övergrepp på barn. *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 3: 57-73.